



**Ілля ХОМЕНКО**  
доктор наук із соціальних комунікацій,  
доцент кафедри телебачення та радіомовлення  
Інституту журналістики  
Київського національного університету  
імені Тараса Шевченка

УДК 3:070(075.8)

## УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ З ПОГЛЯДУ ПРОГНОСТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ ХУДОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Статтю присвячено прогностичним можливостям художньої комунікації. Проблему досліджено у контексті сучасної соціально-політичної ситуації в Україні. Доведено наявність у прозі і драматургії останніх років достовірних прогностичних припущень щодо сучасних українських реалій. Запропоновано нову класифікацію феноменів художньої прогностики.*

**Ключові слова:** прогнозування, медіаекологія, радіодрама, фантастика, абстрактне моделювання реальності.

Тлумачення художнього твору як імовірного джерела достовірної фактичної інформації і мистецтва як інтелектуального інструмента пізнання світу є однією з найскладніших проблем теорії соціальних комунікацій. Вирішення її в межах семіотичного, герменевтичного, психоаналітичного, соціолінгвістичного підходів може призвести до діаметрально протилежних висновків, обґрунтованих не стільки предметом, скільки методом дослідження. Варто згадати у зв'язку з цим протилежні погляди на мистецтво О. Потебні [15] та Л. Виготського [7] (з позицією якого перегукується бачення соціальної функціональності поезії І. Світличного [18]).

Актуальність теми впливає з ситуації соціально-політичної невизначеності, в якій опинилася Україна, і зумовлена небезпекою, пов'язаною з недосконалістю методик розпізнавання прогностичних концептів в інформаційних джерелах відкритого доступу.

У контексті загальнометодологічних підходів київської школи теорії соціальних комунікацій проблема художнього твору як багаторівневого носія об'єктивної інформації досліджувалася Ю. Ярмишем [23]. Художню комунікацію як медійний феномен вивчали В. Миронченко [12], В. Олійник [13], Б. Черняков [22], В. Владимиров [5].

Новим порівняно з підходами названих дослідників є запропонована у цій розвідці спроба застосувати аналіз сучасних художніх творів з метою прояснення соціально-політичної ситуації, в якій опинилася наша країна, і визначити межі можливого застосування результатів такої праці у галузі інформаційної екології та національної інформаційної безпеки.

**Мета** статті – оптимізація методів соціальної прогностики шляхом розширення парадигми медійних досліджень, а **завдання** – ретроспективно виявити у комунікаційному просторі підтвержені прогностичні феномени щодо сучасної

соціально-політичної ситуації в Україні; з'ясувати причини прогностичних припущень і рівень достовірності прогнозів; узагальнити результати у вигляді рекомендацій, придатних для використання сучасними аналітиками комунікаційного простору.

З позицій інформаційної екології ситуація в Україні напередодні Євромайдану найкраще відповідала визначенню “парадоксальна”. Передчуття національної трагедії, що розгортається зараз, безумовно, позначалося на комунікаційному просторі. Такі речі, як соціальна несправедливість, штучне роздмухування конфлікту між Заходом і Сходом, зрощування спеціальних служб та організованої злочинності, що вочевидь відбувалося під контролем іноземної розвідки, зрештою, загроза економічній і політичній безпеці України та її територіальній цілісності обговорювались у соціальних мережах і ставали темами мистецьких творів.

Разом з тим ЗМІ – газети, телебачення, радіомовлення, – за нечисленними винятками, не попередили суспільство про небезпеку, не викрили відповідні факти і не спромоглися створити прогностичні моделі, які відповідали б динаміці подій осені 2013 – весни 2014 р.

Такий стан речей не може утворитись як результат природної еволюції комунікаційного простору. Як правило, подібні девіації є наслідком дії чинників ліміту, тобто зовнішніх деструктивних складників, що не належать власне до інформаційного середовища і впливають на нього ззовні. Справа майбутнього – визначити природу такого впливу: чи це прихована цензура, свідомо редакційна політика, здійснювана власниками окремих видань з метою обмеження права суспільства на інформацію, чи руйнація внаслідок численних кадрових “чисток” національної школи журналістських розслідувань і неспроможність ЗМІ діяти в умовах неочевидності, протистояння секретним багатогодовим інформаційним операціям проти України.

Подібні парадокси виникали в різні часи і в різних країнах, не обов'язково тоталітарних. Аналізуючи їх, дослідники медіа посилаються, зазвичай, на слова Т. Драйзера про умовних “марсіян” та американське радіомовлення часів “великої депресії”. Адже слухаючи розважальні і музичні радіопрограми США першої третини ХХ ст., гіпотетичні прибульці з іншої планети нізащо би не зрозуміли, що опинилися в суспільстві, охопленому жорстокою соціальною кризою [11; 14; 15; 16]. Але українська національна трагедія, на відміну від американської, полягає у тому, що ми не маємо резервів розвитку, властивих США, і перебуваємо у геополітичній ситуації, яка загрожує територіальній цілісності країни.

Тому для української науки надзвичайно важливим стає напрацювання методів аналізу інформаційного середовища за непрямими ознаками, виявлення тих відгалужень комунікаційного процесу (доречно назвати їх, за аналогією з андеграундом, “бекграундом” від англ. background – тло, другий план), які можуть містити прогностичні моделі, не присутні у випусках новин та аналітичних статтях.

Спробуємо у контексті визначеного завдання аргументувати наведене вище положення – про наявність в українському комунікаційному просторі минулого прогностичних концептів, які відповідають сучасним реаліям. Так сталося, що автор цієї розвідки у співавторстві з кінодраматургом В. Фоменком і в складі творчої групи Першого каналу НРКУ був причетний до створення серії радіопередач, ідейно-тематична конвергентність яких сучасним інформаційним реаліям не викликає сумніву. Йдеться про серіал радіоп’єс, трансльованих Українським радіо щомісяця впродовж 2002–2010 рр. Усі програми зберігаються у фондах Українського радіо, більша частина їх видана у вигляді аудіокниг [19; 20; 21], описана і систематизована науковцями різних шкіл [8; 9]. Отож, фактичний бік викладеного легко перевірити.

Ось стислий перелік деяких тем, розкритих у цих творах-антиутопіях:

– феномен “приватизації” спецслужб, підтверджений колишнім прем’єр-міністром України Є. Марчуком під час прямого ефіру 2 березня 2014 р. на УТ-1 словами, майже запозиченими з радіовистави (радіоп’єса “Жарт”, 2007);

– штучно інспірований спалах сепаратизму на південному сході, зокрема півострові, що один до одного нагадує Крим; використання секретної агентури спецслужб з метою роздмухування конфлікту; бойові дії з використанням вертольотів і тактика «живого щита» з цивільного населення, яка використовується легендованими під мітингувальників провокаторами (радіоп’єса “Монета”, 2007);

– формування таємних спецпідрозділів із скомпрометованих співробітників силових структур з метою виконання злочинних наказів (радіоп’єса “Соло одинака”, 2007);

– використання патріотичних ідей як симулякру, що маскує антидержавну і ворожу діяльність зрадників в апараті державної безпеки (радіодрама “Агент”, 2008; варто процитувати лише пісню з радіовистави, написану В. Фоменком та І. Хоменком):

*Червоний сум калини ще не згас,  
І чорний колір теж нам до снаги.  
А тільки долю, вишиту для нас  
Мов прапор, носять наші вороги....<sup>1</sup>*

– штучно спричинений конфлікт прихильників євроінтеграції та антиглобалістів, яким маскується боротьба олігархічних кланів за сфери впливу; використання у вуличних боях незаконних військових формувань; загроза втрати територіальної цілісності країни внаслідок військової інтервенції (радіодрама “Любов до братів наших менших”, 2009); до речі, соціальнокомунікаційний контекст часу, відтворений у виставі, ніби списаний з нинішньої натури. Трагічне звучання теленовин перемикається трансляцією на інших телеканалах безтактно-недоречних розважальних шоу.

**Коментар 3:** ... *Те, що відбувається зараз на вулицях – не схоже на стихійний вияв суспільного невдоволення... У конфлікт втягнуті незаконні напіввійськові формування, що фінансуються... (перемикається канал).*

**Коментар 2 (жіночий голос):** *У нашій студії – зірки шоу «Збудуй своє кохання»...».*

**Керівник (на тлі бадьорої телевізійної музики):** *Та щоб вас! (перемикає канал).*

**Коментар 4:** *Реальною стала загроза військової інтервенції з боку зацікавлених держав. Геополітичне становище, яке було донедавна джерелом нашого добробуту – перетворилося на національну трагедію...”<sup>2</sup>.*

Відповідають дійсності навіть такі подробиці, які, здавалося б, є художнім перебільшенням. Так, олігарх, персонаж радіоп’єси “Любов до братів наших менших”, залишає свою резиденцію з котом в кошику, кидаючи довірених осіб, прислугу й охорону. Тепер, коли весь світ обійшли відеозаписи камер відеоспостереження “Межигір’я”, які зафіксували, як сідає у вертоліт неназвана жінка з песиком на руках, описане вище перестало бути гіперболою. Можна було б припустити, що подібний рівень відповідності прогностичних припущень сьогоденній реальності є проявом окремих особливостей названого проекту. Але якщо взяти ідейну і мистецьку альтернативу спробі Українського радіо дослідити ризики майбутнього, то результат цієї альтернативної художньої прогностики, як не дивно, буде конвергентним описаному. Ось приклад на підтвердження такої думки.

В охопленому масовими заворушеннями регіоні російський агент зв’язується телефонним каналом зі своїм куратором:

<sup>1</sup>Радіодрами цитуються за трансляцією : Національна радіокомпанія України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nrcu.gov.ua/index.php?id=23>

<sup>2</sup>Те ж джерело.

“Десять гудков – каждый отдается в груди ударом сердца.

– Стрелец.

Мелодия русского гимна – волнующая, величественная. Только Россия может прекратить все это безумие.

– Слушаю вас, Стрелец...”

“– На мосту... – пост ВНОС... Не менее десяти человек, у них приборы наблюдения и как минимум два переносных ЗРК. На основных улицах – бронетранспортеры, боевые машины пехоты... На крышах – посты наблюдения, возможно тоже с ПЗРК. Больше ничего установить не удалось.

– Принято. В городе есть полиция?

– Если где-то и сопротивляется – то я этого не видел...”

“– Хорошо. Сообщаю вам пароль – “эхо”, повторите.

– Эхо...

– Верно. Приказываю воспользоваться паролем, если вы столкнетесь с казаками или частями воздушно-десантных войск. Но будьте осторожны, мы не смогли сообщить этот пароль всем.

– Вас понял, “эхо”.

– Следующий сеанс связи – завтра в одиннадцать ноль-ноль по вашему часовому поясу... “

(Цитується з скороченнями – *I. X.*).

Це – не радіоперехоплення переговорів реального російського резидента “Стрілка” (Гірка) з “зеленими чоловічками”, що на час написання статті ведуть бої з українськими військами на південному сході країни, а уривок фантастичного твору російського письменника О. Афанасьєва. Він був оприлюднений у 2012 р. російським видавництвом “Ексмо” у серії “Імперська фантастика” [1].<sup>3</sup>

Супротивники Росії у творі О. Афанасьєва названі “бидлом”, імперіалісти зображені героями. Але ці оціночні судження з погляду об’єктивного семантичного аналізу тексту малоінформативні. Суттєве інше. З сьогоднішніми реаліями збігаються не тільки названий автором псевдонім російського офіцера ГРУ, особливості зброї, відомості про участь у бойових діях російських козачих частин. Ніби з реальності запозичені подробиці, які, здавалося б, неможливо вигадати. Так, у відео про захоплення сепаратистами приміщення військової прокуратури в Донецьку, яке трансливалося 4 травня 2014 р. “5 каналом” у програмі “Без коментарів”, можна було побачити бейджик з посвідченням на грудях проросійського активіста, який очолював ходу:

“Оно-то и было наиболее любопытным – самое настоящее удостоверение, мало того, что заламинированное и явно отпечатанное в типографии – так еще и с QUERTY-кодом, с помощью которого можно через лазерный сканер прочитать всю нужную информацию. Такое нельзя подделать ни за день и ни за два, это следовало подготовить заранее...” [1].

У вигаданому світі “Імперської фантастики” Російська імперія, відроджена у футуристичних реаліях, є “імперією добра”. Всі, хто не в захваті від перспективи жити у неомонархічному соціумі (в т. ч. українці), позиціонуються як носії безумовного зла. Пропагандистська спрямованість подібних творів не викликає сумніву. Не тільки ідейно-концептуальна, а й структурна, композиційна, лексична подібність творів різних авторів доводить, що тексти були “відформатовані” під певний ідеологічний шаблон (і ймовірно, приречені у випадку невідповідності формату на “самвидав”).

Але й і у значно складніших творах, які тяжіють швидше до серйозної, ніж до жанрової літератури, можна знайти прогностичні концепти, конвергентні нинішнім українським реаліям. У творах письменників українського А. Валентинова («Кримський цикл») і російського В. Панова (серія «Герметикон») є описи бойових дій – безпосередньо в сучасному Криму чи в дуже схожому на Крим приморському регіоні, й аналіз низки політичних провокацій, замаскованих під боротьбу за певні політичні

ідеали, але насправді

<sup>3</sup>Видавництвом, за позовом якого російськими провайдерми свого часу було заблоковано доступ до бібліотечного сайту «Флібуста» під приводом боротьби з літературним піратством. Технологія блокування джерел правдивої інформації виявилася досить ефективною для обмеження доступу російської аудиторії до опозиційних видань – на що скаржаться сьогодні авторів його прихильні до України російські колеги.

зумовлені економічними і вкрай далекими від декларованої високої мети причинами.

Спробуємо розібратися у природі цих прогностичних феноменів, насамперед у тому, чи можна пояснити ці схожі зовні результати однаковими причинами.

Художню прогностику за критерієм походження прогностичного концепту можна класифікувати так:

1. Відтворення маловідомих загалу даних. (Саме глибокою поінформованістю у питаннях науки й умінням вчасно звернутися до кваліфікованих наукових експертів пояснюється багато творчих знахідок Ж. Верна і Г. Уеллса, які іноді вважають пророцтвами).

2. Побудова абстрактної моделі реальності за принципом детермінізму. (Якщо висхідні відомості достовірні й алгоритм побудови моделі обрано коректно, тонема нічого дивного в тому, що результат уявного експерименту буде конвергентним результатів відтворення подібної ситуації в реальності; так, ще у 1992 р., працюючи над документальним фільмом “І звук сурми вчувається донині” (“Укркінохроніка”), кінодраматург В. Фоменко та автор цієї статті дізналися про плани розв’язування етнічних конфліктів в Україні з метою політичної дестабілізації; таким чином, згадані вище радіодрами ґрунтувалися на художній інтерпретації фактичних даних).

3. Створення умовного прогностичного концепту з пропагандистською метою. (Такою була наукова фантастика Німеччини напередодні Другої світової війни: мрії пригноблених Версальською угодою німців про диво-зброю втілилися згодом у цілком реальні ракети і реактивні літаки; такою – і це визнає російська наука – є згадана вище “імперська фантастика”: “...Эта новая русская утопия приобретает характер практического императива; и нельзя не заметить, что многие деяния современной российской власти очень напоминают проекты изложенные в нашей имперской фантастике...” [6] (пунктуацію першоджерела збережено – *І. Х.*)).

Відзначимо, що прогностичний потенціал аналізу подібного офіційно схваленого імперського міфотворення досі належно не оцінений. Крім неоколоніальних воєн, які вже розпочала Росія, названий вище різновид літератури описує ще повернення монархічного ладу як такого, що найбільше відповідає менталітетові росіян; навряд чи є підстави ставитися до подібних “послань” інакше, як до попереджень. “Россия не может нормально развиваться без утопии, а нынешняя новая имперская утопия куда лучше (ибо аутентичнее к истинным цивилизационным основам России), чем утопия коммунистическая, советская. По сути, новая имперская утопия – это восстановление тех, естественных для России, утопических конструкций, которые вдохновляли русских до того, как Россия свернула со столбовой дороги своей истории в 1917 году; а теперь мы на эту дорогу возвращаемся” [6] (пунктуацію першоджерела збережено – *І. Х.*).

Окремим різновидом подібної літератури можна вважати твори, підготовлені з метою дезінформації потенційного супротивника. Так, режисер Р. Скотт у документальному серіалі “Пророки наукової фантастики” згадує про участь великого фантаста Р. Хайнлайна в обґрунтуванні концепції Стратегічної оборонної ініціативи (технічні положення якої виявилися правдоподібним блефом, про що сам Р. Хайнлайн вочевидь не здогадувався; але для невтаємничених створена за участю діячів культури концепція “зоряних воєн” справді здавалася проривом у невідоме, пророцтвом).

4. Випадковий збіг вигаданих і реальних обставин. (Помилкове визнання збігу обставин закономірністю взагалі є одним із ризиків наукового пізнання, особливо якщо йдеться про компаративні методи: див. [2; 3; 4]. Досліджуючи прогностичні можливості

художньої комунікації, це варто брати до уваги).

5. Прогностичний концепт невстановленої етіології. (Важко сказати, наприклад, чи випадковим збігом є схожість іміджевої реклами кримського прокурора Н. Поклонської, чия інтернет-популярність почалася з того, що її фото “ніби випадково попадає на очі

громадянину Японії” [10], та обставин, описаних у романі чеського письменника П. Когоута “Жінка-каг” (1978), але прийом доручення огидної справи зовні привабливій людині з метою відволікання суспільної уваги від антигуманної суті дорученого описаний у романі докладно). Запропонована класифікація охоплює художню прогностику в тих межах, які відповідають парадигмі сучасного наукового пізнання.

Таким чином, у нас є всі підстави сприймати художній прогноз реальності як гіпотетично достовірні відомості. Звичайно, верифікація його потребує додаткової багаторівневої перевірки з метою виключення випадковостей і дезінформації. Однак ігнорування даних, здобутих шляхом побудови коректної абстрактної моделі дійсності, а також відкидання тих можливо непривабливих, але доступних для неупередженого аналізу джерел, що віддзеркалюють небезпечні для майбутнього наміри і плани певної політичної сили, неприпустимі для теорії і практики соціальних комунікацій. Аналіз художньої комунікації з метою побудови коректних прогностичних моделей майбутнього є необхідним складником дослідження інформаційного простору. Комунікаційна периферія (бекграунд), де перебувають у суспільній свідомості спекулятивна література і масове мистецтво, є не менш важливим предметом наукового аналізу в теорії соціальних комунікацій, ніж інформаційна журналістика і політична аналітика. Операційні складники дослідження названого сегмента культури мають включати не лише виявлення прогностичного концепту, а й встановлення мети його створення.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. Мятаж (Бремя империи-8) / А. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://knizhnik.org/aleksandr-afanasjev/mjatezh>
2. Веселовский А. Н. О методе и задачах истории литературы как науки (Вступительная лекция в курс истории всеобщей литературы, читанная в С.-Петербургском университете 5-го октября 1870 года) / А. Н. Веселовский // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М. : Высшая школа, 1989. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://veselovskij-a-n.org.ru/1/>
3. Веселовский А. Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля / А. Н. Веселовский // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М. : Высшая школа, 1989. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://veselovskij-a-n.org.ru/4/>
4. Веселовский А. Н. Эпические повторения как хронологический момент / А. Н. Веселовский // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М. : Высшая школа, 1989. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://veselovskij-a-n.org.ru/5/>
5. Владимиров В. Хаос – Розуміння – Масова комунікація : монографія / В. М. Владимиров. – К. : КиМУ, 2004. – 220 с.
6. Володихин Д. Русская имперская фантастика – от утопии к реальности / Д. Володихин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliosfera.blogspot.com/2011/06/blog-post.html>
7. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3 : Проблемы развития психики. – 328 с.

8. Лизанчук В. В. Основы радиожурналистики : підручник / В. В. Лизанчук. – К. : Знання, 2006. – 628 с.
9. Мамалига А. І. Синтез мовностилістичного позиціонування в оригінальній радіодраматургії (за матеріалами радіоп'єс І. Хоменка та В. Фоменка) / А. І. Мамалига, Д. В. Данильчук. – Рукопис. – 26 с.
10. Масловский Г. Прокурор-умиление / Г. Масловский // События недели : итоги и факты. – 2014. – 8 апреля. – С. 6.
11. Микрюков М. П. Эстетические проблемы радиоискусства / М. П. Микрюков // Радиоискусство : теория и практика. – М. : Искусство, 1981. – С. 5–49.
12. Миронченко В. Я. Основы інформаційного радіомовлення : підручник / В. Я. Миронченко. – К. : ІЗМН, 1996. – 440 с.
13. Олейник В. Радиопублицистика : проблемы теории и мастерства / В. Олейник. – К. : Вища школа, 1978. – 192 с.
14. Попов И. А. Радиодрама в США / И. А. Попов // Падение города : сб. американских радиопьес. – М. : Искусство. – 1974. – С. 5–20.
15. Потеня О. О. Психологія творчості і сприймання поезії / О. О. Потеня // Эстетика і поетика слова : збірник. – К. : Мистецтво, 1985. – С. 275–278.
16. Радиоискусство / С.Алешин, Ю. Архипов, А. Баталов и др. ; под ред. В. П. Зверева. – М. : Искусство, 1981. – 245 с.
17. Радиоискусство / Е. Авербах, А. Алексеев, В.Зверев и др. ; под ред. В. П. Зверева. – Вып. 2. – М. : Искусство, 1983. – 248 с.
18. Світличний І. Поезія і філософія / І. Світличний // Серце для куль і для рим. – К. : Рад. письменник, 1990. – С. 271–283.
19. Фоменко В. Третій варіант / В. Фоменко, І. Хоменко // Аудіокнига. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sidiuchok.com.ua/i/81708/>
20. Хоменко І. Третій варіант / І. Хоменко, В. Фоменко // Аудіокнига. – К. : CD com Україна, 2008. – 1 електр. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Сист. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000.
21. Хоменко І. Час мовчати / І. Хоменко, В. Фоменко // Аудіокнига. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.book-ye.com/category\\_76.html](http://www.book-ye.com/category_76.html)
22. Черняков Б. Зображальна журналістика в друкованих засобах масової інформації (від виникнення до середини ХІХ століття) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Б. І. Черняков. – К., 1998. – 398 с.
23. Ярмиш Ю. Ф. Класичні твори як джерело інформації / Ю. Ф. Ярмиш // Сучасне та майбутнє журналістики в плюралістичному суспільстві : матеріали наук.-практ. укр.-швейцар. семінару. – К. : Центр вільної преси, 1999. – С. 160–165.

**Илья Хоменко**

**Украинские реалии с точки зрения прогностических концептов  
художественной коммуникации**

Статья посвящена прогностическим возможностям художественной коммуникации. Проблему изучено в контексте современной социально-политической ситуации в Украине. Доказано наличие в прозе и драматургии последних лет достоверных прогностических предположений, касающихся украинских реалий. Предложено новую классификацию феноменов художественной прогностики.

**Ключевые слова:** прогнозирование, медиаэкология, радиодрама, фантастика, абстрактная модель реальности.

**Ilia Khomenko**

**Ukrainian Realities from the Point of View of Conceptions-Prognoses  
in Artistic communication**